

*Олег Володимирович Марцеляк,
провідний науковий співробітник
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
доктор юридичних наук, професор
ORCID: 0000-0001-6686-0255*

ПАРЛАМЕНТАРИЗМ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Постановка проблеми. Повномасштабне російське вторгнення на територію нашої держави окреслило нагальну потребу своєчасного та адекватного реагування держави і суспільства на ключові питання національної безпеки. І в цьому сенсі актуалізується проблема розуміння парламентаризму як політико-правового явища, що має виступати одним із провідних факторів національних процесів державного будівництва і визначення ролі парламенту у вирішенні проблем захисту конституційного ладу, державного суверенітету, національної безпеки країни; викликів, що постають перед суспільством, державою в період збройних конфліктів: проблеми територіальної організації публічної влади, вироблення й імплементації міжнародно-правових стандартів вирішення цих конфліктів, їх недопущення в майбутньому тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Парламентаризм як явище державотворення був у полі зору багатьох вітчизняних науковців (О. Баймуратова, Ю. Барабаша, О. Батанова, А. Георгіци, А. Крусян, Н. Оніщенко, М. Орзіха, Н. Пархоменко, В. Погорілка, О. Скрипнюка, В. Серьогіна, С. Серьогіної, Ю. Тодици, В. Шаповала та ін.), праці яких є надзвичайно вагомими науковими здобутками з цього питання. Однак з огляду сфери наукових інтересів і предмета наукових розробок зазначених вчених все ж убачаємо потребу в окремому дослідженні вітчизняного парламентаризму в умовах воєнного стану в країні. Тож метою нашого наукового доробку є дослідження сутності парламентаризму, ролі вітчизняного парламенту у процесах державотворення й удосконалення діяльності Верховної Ради України в сучасних умовах воєнної агресії росії.

Основні результати дослідження. У природі парламентаризму закладено виключно демократичний політичний режим, коли підґрунтям статусу та діяльності парламенту обов'язково виступає верховенство волі та влади народу. Рівень розвитку парламентаризму віддзеркалює рівень цивілізованості та демократії в суспільстві [1, с. 11], а його сутність проявляється не просто у належному, визначеному конституцією правовому полі, здійсненні парламентом своїх законодавчої, представницької, установчої, контрольної, номінаційної та інших функцій, а в його винятковості це робити як єдиний орган законодавчої влади в державі, його універсальності в системі органів державної влади, що зумовлено насамперед демократичним характером його формування, тісним зв'язком з народом і представництвом його інтересів, вираженням волі народу при прийнятті законів та інших правових актів, демократично організованою внутрішньою структурою парламенту, організацією роботи парламенту, взаємодією з іншими органами публічної влади й представниками громадянського суспільства та низкою інших важливих обставин.

Загальна декларація про демократію (1997 р.) наголошує, що «демократія вимагає існування представницьких інституцій, зокрема, парламенту, у якому представлені усі складові суспільства, та який наділений необхідними владними повноваженнями та засобами для вираження волі народу через здійснення законодавчої діяльності та нагляду за діяльністю уряду» [2].

Тож парламентаризм може мати місце і функціонувати лише за умови демократичності формування й організації роботи самого парламенту, який завдяки своїй діяльності забезпечує демократичний режим державного будівництва. Як зазначає В. Шаповал, «парламентаризм можливий тільки в умовах демократичного політичного режиму, а справжня демократія ґрунтується на реальному парламентаризмі» [3, с. 436].

Тільки у країнах, де на демократичних засадах функціонують парламенти та має місце демократичний політичний режим, створюються сприятливі умови для формування системи парламентаризму, що проявляється в керівній ролі законодавчого представницького органу в системі органів публічної влади держави, його контролі за виконавчою владою, виробленні особливих політико-державних відносин та організації таких інститутів держави і суспільства, які забезпечують умови існування в суспільстві демократичного режиму тощо.

Завдяки парламентаризму формується цілісна політико-державна система, що складається з ряду демократичних атрибутів, критеріїв та складових, що визначають основи процесу державного будівництва країни й пов'язуються передусім з особливостями організації та функціонування державного механізму, з характером взаємовідносин гілок державної влади, взаємовідносин у трикутнику «держави – суспільства – людини», забезпеченні прав людини, правопорядку в державі та інші, які вироблені світовою спільнотою у боротьбі за свободу в суспільстві, слугують гарантією вільного, гідного й безпечного життя людини, чітко визначають баланс між інтересами та потребами держави, суспільства та окремої особистості, виступають правовим фундаментом формування країни як демократичної, правової, соціальної держави, інструментом вирішення цього завдання. Вони слугують метою і засобом задоволення соціально справедливих загальнолюдських потреб та інтересів громадян і суспільства і їх слід сприймати як шкалу виміру рівня стану демократизму в суспільстві та державі.

Зазначені атрибути, критерії та складові доволі різноманітні (поділ влади, верховенство права, народний і державний суверенітет, вільні та демократичні вибори, багатопартійність, відповідальне правління, визнання людини найвищою соціальною цінністю, політичний, економічний, ідеологічний плюралізм тощо) і водночас вони являють собою не просто сукупність різних за змістом елементів державотворення, поведінки суб'єктів правових відносин, ізольованих один від одного, а виступають системно-диференційними та системно-інтегруючими факторами, які структурують процеси державного будівництва. Між ними не може бути колізій, оскільки вони доповнюють один одного виходячи зі змісту демократичних засад державного будівництва, права, вироблених міжнародною спільнотою стандартів функціонування органів державної влади, місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства та інших суб'єктів правовідносин, інтересів людини, суспільства та демократичної держави.

Зазначимо, що розвиток сучасного парламентаризму відбувається через його модернізацію завдяки цілому ряду проголошених у розвинутих демократичних країнах парламентських реформ, що здійснюються під впливом різноманітних внутрішніх і зовнішніх факторів впливу. Зокрема, у літературі до зовнішніх факторів впливу на парламентаризм відносять: «глобалізаційні процеси у світі; інтеграцію країни та геополітику, що визначають вектор розвитку країни; вплив різних міжнародних організацій та громад (наприклад, ЄС, ООН), членами яких є країна, а також політичних і фінансових установ (МВФ та ін.), що співпрацюють з урядом країни», а до внутрішніх: «національну ідею та ідеологію; розвиток громадянського суспільства; активну громадянську позицію кожного громадянина країни; політичну стабільність та рівність у виборчому процесі; відкриті та чесні вибори; мир та єдність у країні та соціальний фактор; політичні партії та політичні інститути, які діють на території країни; історія державного будівництва в державі, її традиції та ментальність» [4, с. 36].

Завдяки цим факторам відбувається розширення повноважень парламентів шляхом наділення їх додатковими повноваженнями у сфері контролю за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування. З цією метою все більше запроваджуються такі спеціалізовані парламентські контрольні інституції, як омбудсмени, які здійснюють парламентський контроль у сфері прав людини; рахункові палати, що наділені повноваженнями контролю за дотриманням органами публічної влади бюджетної дисципліни; спеціальні парламентські комісії, які контролюють діяльність органів виконавчої влади тощо. У країнах, де такі структури вже існували, коло їхніх повноважень розширюється. Це свідчить про намагання демократичної спільноти заблокувати негативні процеси в розвитку парламентаризму або, щонайменше, згладити їхні наслідки.

У зв'язку з взаємопроникненням інститутів різних гілок влади та багатогранністю варіантів розподілу й делегування їх компетенцій та повноважень, важливим моментом для характеристики сучасного стану парламентаризму є й те, що надзвичайної важливості набувають реальні умови

реалізації принципу поділу влади, рівень чіткості розмежування повноважень між гілками влади та їх структурами. Особлива увага в цьому сенсі приділяється питанню стримувань і противаг між гілками влади. При цьому провідна роль у проведенні цих та інших реформ відводиться національним парламентам, що свідчить про те, що явище парламентаризму ще не вичерпало себе. Воно надалі розвивається, удосконалюється, враховує потреби сьогодення.

У такому аспекті розвиток сучасного парламентаризму в Україні і реформування Верховної Ради України має виходити з реальних процесів суспільно-політичного і державно-правового розвитку зарубіжних країн, світової практики «ренесансу» парламентаризму. Однак першочергово нам слід взяти до уваги сучасний період вітчизняного державотворення, який ускладнений війною, що на практиці актуалізує питання ролі парламенту в умовах дії воєнного стану, викликів російсько-української війни.

Звідси подальший розвиток вітчизняного парламентаризму має відбуватися з урахуванням фактору воєнної агресії Росії і при цьому Верховна Рада України, розкриваючи внутрішній потенціал парламентаризму, має виробити стандарти функціонування парламенту в умовах воєнного стану, визначивши:

- своє призначення як представницького органу влади, що в умовах війни має виступати інтегруючою інституцією, яка має консолідувати вітчизняне суспільство, не допускати конфліктів між різноманітними політичними силами, зміцнити політичну систему за допомогою мобілізації населення на підтримку незалежності країни, її територіальної цілісності, модернізувати економічну систему через переведення вітчизняної економіки на «воєнний лад»;

- основні напрями законодавчого забезпечення боротьби з агресором через унормування роботи органів державної влади та місцевого самоврядування як на підконтрольній, так і непідконтрольній Україні території та в зоні, де ведуться бойові дії;

- шляхи посилення інституційної складової механізму держави через модернізацію сил оборони та правопорядку країни, належне врегулювання статусу й організації роботи парламентської коаліції та опозиції, як органу контролю за діяльністю коаліції, уряду та інших органів державної влади. Останній має бути надано широкі права у критиці уряду, гарантуванні опозиційної діяльності, доведенні своєї позиції з тих чи інших питань внутрішньої і зовнішньої політики держави до громадськості через медіа, у врахуванні опозиційних пропозицій при ухваленні важливих рішень з питань державного будівництва;

- аспект сучасного високого рівня науково-технічного прогресу, що потребує належного впровадження в Україні цифровізації вітчизняного парламенту. Сьогодні ми уже спостерігаємо, як активно розвивається й поступово інтегрується до правової системи України концепція розвитку електронного урядування та електронної демократії, технології краудсорсингу та аутсорсингу державно-владних функцій, конституціоналізація цифрових прав людини, оновлюється розуміння традиційних прав людини та запроваджуються нові права тощо. Як влучно зазначають дослідники цього питання, «право як регулятор суспільних відносин не може залишатись індиферентним до сучасних технологічних інновацій, а тому існує нагальна потреба адаптації правових інститутів, у тому числі й парламентаризму, до умов цифрової реальності. Тобто вплив цифрового середовища на правову реальність в цілому та парламентські процедури і процеси зокрема поступово стає міждисциплінарною, фундаментальною проблемою сучасності, що потребує доктринального переосмислення, вироблення концептуальних засад та загальної стратегії розвитку» [5, с. 93, 94];

- напрями міжнародної співпраці у створенні коаліції демократичних країн для військового, політичного, економічного протистояння агресору;

- шляхи вирішення конфліктів між різними органами публічної влади у разі вичерпаності можливостей такого вирішення на існуючій конституційній основі, чітко визначивши організаційно-правовий характер діяльності органів публічної влади (наприклад, коли скінчився в період воєнного стану термін повноважень у представницького органу влади; питання повноважень органів державної влади та місцевого самоврядування врегульовано Законом України «Про правовий режим воєнного стану», проте він не завжди охоплює всі аспекти їх діяльності, часто мають місце правові прогалини в цьому питанні і т. ін.);

- роль громадянського суспільства та призначення його інститутів в організації: боротьби з російським агресором; взаємодії громадянського суспільства та органів публічної влади в умовах

війни; волонтерської діяльності для допомоги військовим та цивільному населенню; мобілізації вітчизняної та міжнародної спільноти для відсічі агресору; зміцнення оборони та національної безпеки України; контролю за діяльністю органів державної влади та місцевого самоврядування; утвердження та подальшого сталого розвитку української державності, дотримання стандартів у сфері прав людини, розвитку вітчизняного парламентаризму та конституціоналізму.

Окрім цього, Верховна Рада України в умовах війни має виступити провідною інституцією у виробленні основних засад ідеології національного державотворення. Як орган влади, що уособлює собою представництво всього українського народу, його звичаїв, традицій, менталітету, парламент України має сприяти укоріненню в процесах вітчизняного державного будівництва підвищення значущості національної ідеї, національної ідентичності, національної культури та мови українців з тим, щоб подолати прояви «рашизму» як ідеології та практики сучасного нацизму, протистояти їх викликам та утвердити українську національну стійкість, національну ідею, як ідеологічне підґрунтя вітчизняних процесів державного будівництва. Як влучно зазначається в наукових джерелах, прийняті Верховною Радою України закони мають стати не тільки правовим оплотом подальших демократичних перетворень в Україні, розвитку вітчизняного парламентаризму, але й мати ідеологічний потенціал, щоб стати основою конституційної правосвідомості. Для чого необхідним є формування уявлення про закони як про носіїв загальнолюдських правових цінностей, що відображають принципи сучасного конституціоналізму. Тому сила та авторитет закону в державі й суспільстві мають бути непохитними [6, с. 101, 102–103].

Висновки. Парламентаризм як демократична цивілізаційна цінність відіграє важливу роль у здійсненні народовладдя в країні, реалізації системи народного представництва у формі представницької демократії, захисту інтересів народу, забезпеченні миру у світі та політичної стабільності й національної безпеки в державі.

В умовах війни розвиток вітчизняного парламентаризму суттєво видозмінюється, набуваючи нових якостей та якісно нових форм. Водночас важливо, щоб національний парламентаризм, навіть в умовах російської воєнної агресії, зберігав свою універсальну форму і за всіх особливостей воєнного стану, бойових дій в Україні виконував своє демократичне призначення, сприяючи підвищенню самого рівня парламентаризму, стійкості національної парламентської системи. Потенціал вітчизняного парламентаризму має спрямовуватися на вирішення потреб своєчасного та адекватного реагування на ключові питання національної безпеки, сучасні потреби українського суспільства та громадян України, модернізацію національного механізму публічної влади та інші демократичні трансформації в країні, пов'язані з майбутнім вступом України до Європейського Союзу і впровадженням європейських стандартів державотворення у вітчизняну сферу державного будівництва.

Список використаних джерел

1. Гошовська В. А. Парламентаризм: підручник. 2-ге вид., допов. й розшир. Київ: НАДУ, 2019. 704 с. URL: <https://ipacs.knu.ua/pages/dop/337/files/498675cf-5a5c-4355-955e-52fa7eb6d36d.pdf>
2. Universal Declaration on Democracy: Declaration adopted without a vote by the Inter-Parliamentary Council at its 161st session (Cairo, 16 September 1997). Inter-Parliamentary Union. URL: <https://www.ipu.org/our-impact/strong-parliaments/setting-standards/universal-declaration-democracy>
3. Шаповал В. М. Парламентаризм. *Юридична енциклопедія: у 6 т.* Т. 4. Київ: Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 2002. С. 435–436.
4. Аліксійчук О. В. Тенденції розвитку сучасного парламентаризму: порівняльний аспект: дис. ... д-ра філософії за спец. 052. Київ, 2023. 285 с.
5. Батанов О. В. Концептуальні проблеми парламентаризму. *Конституційно-правові та теоретичні засади модернізації українського парламентаризму в умовах реалізації європейського вибору*: монографія / за редакцією: академіка НАН України Ю. С. Шемшученка; академіка НАПрН України О. В. Скрипнюка; доктора юридичних наук, професора А. Р. Крусян; доктора юридичних наук, професора О. В. Батанова. Київ, 2024. С. 12–96.
6. Скрипнюк О. В., Крусян А. Р. Парламентаризм і український конституціоналізм: теорія та практика співвідношення. *Конституційно-правові та теоретичні засади модернізації українського парламентаризму в умовах реалізації європейського вибору*: монографія / за редакцією: академіка НАН України

Ю. С. Шемшученка; академіка НАПрН України О. В. Скрипнюка; доктора юридичних наук, професора А. Р. Крусян; доктора юридичних наук, професора О. В. Батанова. Київ, 2024. С. 97–126.

References

1. Hoshovka V. A. *Parlamentaryzm: pidruchnyk. 2-he vyd., dopov. y rozshyr.* Kyiv: NADU, 2019. 704 s. URL: <https://ipacs.knu.ua/pages/dop/337/files/498675cf-5a5c-4355-955e-52fa7eb6d36d.pdf> (in Ukr.).
2. Universal Declaration on Democracy: Declaration adopted without a vote by the Inter-Parliamentary Council at its 161st session (Cairo, 16 September 1997). Inter-Parliamentary Union. URL: <https://www.ipu.org/our-impact/strong-parliaments/setting-standards/universal-declaration-democracy>
3. Shapoval V. M. *Parlamentaryzm. Yurydychna entsyklopediya: u 6 t. T. 4.* Kyiv: Ukrayinska entsyklopediya imeni M. P. Bazhana, 2002. S. 435–436 (in Ukr.).
4. Aliksiychuk O. V. *Tendentsiyi rozvytku suchasnoho parlamentaryzmu: porivnialnyi aspekt: dys. ... d-ra filosofiyi za spets. 052.* Kyiv, 2023. 285 s. (in Ukr.).
5. Batanov O. V. *Kontseptualni problemy parlamentaryzmu. Konstytutsiyno-pravovi ta teoretychni zasady modernizatsiyi ukrayinskoho parlamentaryzmu v umovah realizatsiyi yevropeyskoho vyboru: mohohrafiya / za redaktsiyeyu: akademika NAN Ukrayiny Y. S. Shemshuchenka; akademika NAPrN Ukrayiny O. V. Skrypnyuka; doktora yurydychnykh nauk, profesora A. R. Krusian; doktora yurydychnykh nauk, profesora O. V. Batanova.* Kyiv, 2024. S. 12–96 (in Ukr.).
6. Skrypnyuk O. V., Krusian A. R. *Parlamentaryzm i ukrayinskyi konstytutsionalizm: teoriya ta praktyka spivvidnoshennia. Konstytutsiyno-pravovi ta teoretychni zasady modernizatsiyi ukrayinskoho parlamentaryzmu v umovah realizatsiyi yevropeyskoho vyboru: monohrafiya / za red. Akademika NAN Ukrayiny Y. S. Shemshuchenka; akademika NAPrN Ukrayiny O. V. Skrypnyuka; doktora yurydychnykh nauk, profesora A. R. Krusian; doktora yurydychnykh nauk, profesora O. V. Batanova.* Kyiv: Yurinkom Inter, 2024. S. 97–126 (in Ukr.).

Марцеляк О. В. Парламентаризм в Україні в умовах воєнного стану

У статті відзначається, що в сучасних умовах вітчизняного державотворення слід звернути увагу на особливості розвитку національного парламентаризму, який, незважаючи на воєнний стан, продовжує залишатися цивілізаційною цінністю, що забезпечує розвиток демократії в Україні. Автор акцентує увагу на тому, що подальший розвиток вітчизняного парламентаризму в умовах воєнного стану має охоплювати удосконалення роботи Верховної Ради України як представницького органу влади, що в умовах війни має виступати інтегруючою інституцією, яка повинна: а) консолідувати суспільство, не допускати конфліктів між різноманітними політичними силами; б) зміцнити політичну систему; в) модернізувати економічну систему шляхом переведення вітчизняної економіки на «воєнний лад»; г) законодавчо забезпечити боротьбу з агресором шляхом унормування роботи органів державної влади та місцевого самоврядування як на підконтрольній, так і непідконтрольній Україні території та в зоні, де ведуться бойові дії; г) врегулювати посилення інституційної складової механізму держави через модернізацію сил оборони та правопорядку країни, належне врегулювання статусу й організації роботи парламентської коаліції та опозиції; д) продовжити процеси демократизації країни, електронного врядування, інформатизацію та цифровізацію органів публічної влади; е) посилити міжнародну співпрацю з парламентами інших країн, спрямовуючи її на створення коаліції демократичних країн для військової, політичної, економічної, соціальної допомоги українському народу у відсічі воєнної агресії росії й ефективного протистояння агресору; є) виступити інституцією, яка формує основні засади ідеології національного державотворення тощо.

Ключові слова: конституція, парламент, парламентаризм, Верховна Рада України, конституціоналізм, демократія, свобода, громадянське суспільство, права і свободи людини, воєнний стан, цифровізація, інноваційні цифрові технології.

Martselyak O. V. Parliamentarism in Ukraine under Martial Law

The article notes that in the modern conditions of national state-building, attention should be paid to the peculiarities of the development of national parliamentarism, which, despite the state of war in the country, continues to remain a civilizational value that ensures the development of democracy in Ukraine. The author emphasizes that the further development of domestic parliamentarism in martial law should include improving the work of the Verkhovna Rada of Ukraine as a representative body of power, which in wartime should act as an integrating institution that must: a) consolidate domestic society, prevent conflicts between various political forces, b) strengthen the political system, c) modernize the economic system by transferring the domestic economy to a “military system”, d) legislatively ensure the fight against the aggressor by normalizing the work of state authorities and local self-government bodies both in the territory controlled and uncontrolled by Ukraine and in the zone where military operations are being conducted,

e) regulate the strengthening of the institutional component of the state mechanism through the modernization of the country's defense forces and law and order, proper regulation of the status and organization of the work of the parliamentary coalition and the opposition, f) continue the processes of democratization of the country, e-government, informatization and digitalization of public authorities, g) strengthen international cooperation with parliaments of other countries, aiming at creating a coalition of democratic countries for military, political, economic, and social assistance to the Ukrainian people in repelling Russian military aggression and effectively confronting the aggressor, h) act as an institution that forms the basic principles of the ideology of national statehood, etc.

It is concluded that in conditions of war, the development of national parliamentarism is significantly modified, acquiring new qualities and qualitatively new forms. At the same time, it is important that national parliamentarism, even in conditions of military aggression by Russia, retains its universal form and, with all the features of martial law and military operations in Ukraine, fulfills its democratic purpose, contributing to raising the level of parliamentarism itself and the stability of the national parliamentary system. The potential of national parliamentarism should be directed to solving the needs of timely and adequate response to key issues of national security, the modern needs of Ukrainian society and citizens of Ukraine, the modernization of the national mechanism of public power and other democratic transformations in the country, associated with the future accession of Ukraine to the European Union and the introduction of European standards of statehood in the domestic sphere of state building.

Keywords: constitution, parliament, parliamentarism, Verkhovna Rada of Ukraine, constitutionalism, democracy, freedom, civil society, human rights and freedoms, martial law, digitalization, innovative digital technologies.

DOI: 10.33663/2524-017X-2026-17-208-213

Дата першого надходження рукопису до видання: 10.03.2026

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 09.04.2026

Дата публікації: 30.04.2026